

Déry Tibor életművének egy lehetséges olvasata az önéletrajzi emlékezés filozófiájának segítségével

A befejezetlen mondat, valamint az Ítélet
nincs új értelmezési tere

„...bármiről szóltam is, saját életem
nagyon is individuális tapasztalatai vezettek”
(Vajda Mihály)

„Léteznek velünk született tulajdonságok, a jellem azonban a kora
gyerekkorban alakul ki – először a pszichológiai, majd a morális, végül pedig
az intellektuális karakter jön létre. Végül a jellem a sorsunkká válik.”
(Heller Ágnes)¹

„...rossz kommunista voltam tehát kezdettől fogva... csendes aggodalmairól csak
magántársaságban értekeztem..., egyébként a politika elszáll, a mű megmarad.”
(Déry Tibor: *Ítélet nincs*, 64–67.)

33

Bevezetés

A véletlen – ami, Heller Ágnestől tudjuk, önálló filozófiai entitás – adja a kezünkbe a legjobb könyveket. Így találkoztam az *Önéletrajz és filozófia – Tanulmányok Heller Ágnes emlékére* című kötettel,² melyet elolvastván választ találtam sok kérdésre Déry Tibor életművével kapcsolatban. Akkoriban már hónapok óta foglalkoztatott Déry, harmadjára merültem el *A befejezetlen mondat* kimeríthetetlennek tűnő világában, lapoztam fel újra és újra az *Ítélet nincs* kíméletlenül önkínzó bekezdéseit. És nem találtam azt a kulcsot, ami megnyithatta volna a kincsesládát, a titkot, ami ott lappang majdcsak minden oldalon, akár a könyv lapjaira nyomott vízjel, aminek a jelentését nem sikerül feltárni. A Heller Ágnes emlékére írott tanulmányok, valamint az ő gondolatai az önéletrajz filozófiai természetéről segítettek megtalálni a választ. Ezeknek a tapasztalatoknak Déry Tibor műveire vonatkozó oldaláról kísérel meg beszámolni ez a tanulmány. Értelmezhet-e egy korábban keletkezett életművet a később feltárt teória? Miért

¹ *Önéletrajz és filozófia – Tanulmányok Heller Ágnes emlékére*, Budapest Főváros Levéltára, 2022. Vajda Mihály: *Filozófia – reflexív vagy építőkező?*, 18. Brancezai Anna: *Önéletrajzi filozófia*, 49.

² *Valamint Heller más, önéletrajzzal kapcsolatos könyveivel: Heller Ágnes: Az önéletrajzi emlékezés filozófiája. Múlt és Jövő Kiadó, 2015, Georg Hauptfeld: A véletlen értéke. Heller Ágnes – életéről és koráról, Noran Libro, 2019.*

ne? Az alma Newton nélkül is ugyanúgy leesik. Ha Nietzsche szerint minden filozófiai mű önéletrajz, akkor Déry Tibor minden szépirodalmi műve látens önéletrajz. Élete sorseseeményeit,³ tévelygéseit, világnézeti dilemmáit, magánéleti fellángolásait és válságait, íróvá válásának küzdelmeit, szabadságszeretetének kitöréseit és börtönben végződő vereségeit legjobban szépirodalommal alakítva-nemesítve párolta át személyisége szűrőjén. A féltettség súlyos, életre szóló és az egész családra nehezedő gondját Parcen-Nagy Lőrinc és Parcen-Nagy Desirée vállára helyezte. Gyónással s az azt követő katarzissal ér fel az *Ítélet nincs* Zsorzsit megszólaltató Halott hitelezők című fejezete: „Apámat említettem már ebben a sorban. Ide tartozik Gyuri öcsém is. Odahaza Zsorzsinnak szólítottam. Auschwitzban gázosították el, negyvenéves korában. Utolsó emlékem róla: könyörgő arca, melyet a toloncházi menetből felém fordít. ... Bűntudatom vele szemben nemcsak a túlélőé, az adósé is: jobban szeretett, mint ahogy én szeretni tudtam.”⁴ Déry életének alapélménye két bebörtönzése. A börtönből Kunsági Máriaéhoz írott leveleinek stílusa köznapi. A magánleveleket egy megrendült, nehéz helyzetben levő, idősödő férfi írja a szeretett nőnek. A levelek hangütése erősen pragmatikus, gyengédsége is szokványos, a stílus nem vall szépíróra. Párhuzamba állítva a magánlevelek szövegét a *Szerelem* és a *Két asszony* című novellákéval, élesen elválik egymástól magánlevelek átlagossága az azonos életanyagból szépprózává emelt szövegek világától. Déry Tibor életének autentikus narrációja a regényeiben, novelláiban, esszéiben olvasható. A Déry pályáját megnyitó nagyregényben, *A befejezetlen mondatban*, és az életművet lezáró memoárban, az *Ítélet nincs*ben találhatóak az erős és nyilvánvalóan önéletrajzi motívumok. Déry regénypoétikájának kulcsa a megszenvedett életanyag klasszikus formába tömörített elrendezése, olvasmányainak, filozófiai műveltségének, élettapasztalatának és írói kreativitásának indíttatása alapján. Személyiségének erősen reflektív karaktere, öniróniára hajló természete már a kezdetektől garanciát jelent arra, hogy az önsajnálát és az önfelmentés, s általában véve a ressentiment hibáitól mentes legyen. Nemcsak saját munkáinak esztétikai értékével volt tisztában, de kortársainak tevékenységét is ritka pontossággal tette mérlegre, választotta ki irigység és elfogultság nélkül a legnagyobb életműveket: József Attilát, Babits Mihályt, Illyés Gyulát. Figyelemre méltó, milyen elkötelezett mélységgel, memóriájában a magyar klasszikusoktól számos verset elraktározva, azokat felidézve, karban tartotta anyanyelvi készségét hosszú külföldi tartózkodásai, magányos börtönévei idején. Többek között Illyés Gyula említi, hogy Adyt, Csokonait, Arany Jánost, Vörösmartyt mindig kész volt idézni Párizsban, Budapesten, bárhol és bármikor. Shakespeare és Goethe szellemi nagysága volt még komoly hatással rá, természetesen eredeti nyelven olvasva műveiket, de Arany János fordításairól megemlékezve csodálattal adózik Arany magyar nyelvtudásának, ami a jó fordítás záloga. Esztétikai ítéleteinek konzervatív karaktere vitán felül áll, ugyanakkor a pályakezdő Déry avantgárd kísérletei érdekesekek és figyelemre méltóak, s ezekből a progresszív irányzatokból képes termékeny, művészetét izgalmassá tevő elemeket beemelni.

³ Tengelyi László: *Élettörténet és sorsesemény*, Atlantisz, 1998.

⁴ Déry Tibor: *Ítélet nincs*, Magvető, 1979, 418–419.

Beteg kisfiú

Minden curriculum vitae kísérlet a Gnóthi szeauton! parancsának értelmében vett szembenézésre önmagunkkal. Déry Tibor ismétlődően, önmagát nem kímélve végrehajtotta ezt a parancsot, keménységén egyedül sajátos öniróniája enyhített. 1955 júniusában fogalmazott, *Önéletrajz* címmel ellátott szövegének⁵ első bekezdése világba vetettségének első, fájdalmas szakaszával foglalkozik. Okkal, mert bal bokacsontjának csonttuberkulózisa, a betegség terápiájának hossza, sajátos körülményei, személyiségének alakulására gyakorolt hatástörténete elengedhetetlenül fontosak élete és műve megértéséhez. Túlzott anyai féltés? Tízéves koráig Déry Tibor Rosenberg Ernesztin és a húsz évvel idősebb Déry Károly egyetlen fia, s ezen minőségében egyetlen is marad; hogyné reszketne érte fiatal, szép, magányos édesanyja: „Csonttuberkulózisom volt, négyéves koromtól nyolc-kilenc éves koromig az ágyat nyomtam, ez idő alatt négy műtétet végeztek a bal bokacsontomon. Magányomat fokozta, hogy ez éveknél egy nagy részét külföldön ... töltöttem ... idegen nyelvű környezetben...”⁶ A gyermekkori betegség anyja és fia egymásrautaltságát és elszigetelődését élethosszig meghatározza; ez olvasható ki a pálya vége felé közeledve, 1967-ben elkezdett *Ítélet nincs* címmel írott, létösszegző memoárból.⁷ Életük sorseseeményei közül többet is közösen élnek meg: 1919-ben Déry Károly öngyilkossága, valamint 1944-ben a nyilas rémuralom együtt meg- és átélt trauma. Kettejük magas érzelmi és értelmi hőfokú kettősébe sem a férj, sem Zsorzsi, sem a későbbi feleségek nem tudnak beférkőzni; ez a kapcsolat unikális, eltéphetetlen, felmondhatatlan, személyiségük paralelitásán és szabadságszereteten nyugszik. Néhány példa a párhuzamokra: a minőségi kultúra, a szépirodalom napi igénylése, az európai nyelvekben és színtereken való otthonosság, az erős transzgresszív hajlam, a csábításnak engedő határátlépések s a mindennek fölött álló szabadságigény, valamint az életbe vetett naiv, mondhatni, gyermeki bizalom. Déry számtalan portréja, melyeket anyjáról felvázol, ezen karakterjegyek és megnyilvánulások megkapó bizonyítéka;⁸ attól kezdve, hogy a kislány Rosenberg Ernesztin leszögezi, hogy ő csak Goethehez vagy Schillerhez kíván feleségül menni, addig, hogy kilencvenhat éves korában is napi olvasmányai közé tartoznak Goethe versei, Proust regénye (mert imádott fia javasolta), természetesen eredeti nyelvükön. Menyének németórákat ad, orvosával versekről és klasszikus zenéről társalog. Déry európai emigrációs hányattatásai állomásain felkutatja a helyi könyvtárakat, azokból kölcsönzi napi olvasmányait. Magába szívja a tájak, épületek keltette atmoszférát, a Monte Subasióon keresztül a skandináv fjordok világán át Berlin és Párizs nyüzsgéséig. Mindketten hajlanak a társadalmi szokásokat és szabályokat áthágó transzgresszióra, elég Déry öccsének, Zsorzsinak a születésére utalnunk, a másik oldalon áll a Böhm Aranka szerelem. A kultúra napi fogyasztása mellett a természet közelségének keresése, az abból fakadó élvezet Rosenberg Er-

⁵ Déry Tibor: Theokritosz Újpesten I-II., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, I, 5–19.

⁶ D. T.: Theokritosz, 5.

⁷ D. T.: Ítélet nincs, 1979.

⁸ D. T.: Ítélet nincs, 572–607.

nesztin és Déry Tibor közös szenvedélye – ennek ugyancsak számos példáját találjuk különféle szöveghelyeken, a memoárban, *A befejezetlen mondat*ban a legszebbeket, de rövid, 1955-ös *Önéletrajzában* is kitér norvégiai útjára, ahol tág tüdővel szívta a szabadság levegőjét. A személyes bátorság, a szabadságszeretet, a természetben a teremtés transzcendenciáját kutató szándék együttes jelenlétét példázza az alábbi idézet: „...anyám bátor volt, sem az itteni, sem a túlvilágtól nem félt, a természet túlkapásaitól sem. Egyik nyaralásunk alatt ... Norderneyban nagy viharban, dagály idején sem volt hajlandó lemondani megszokott napi fürdőjéről; egyetlen fürdőző a néptelen strandon, mert még a férfiak sem merészkedtek a nyaktörő hullámok közé. ... Esténként órák hosszát egyedül járta az elhagyott strandot, állítólag az egészsége érdekében... Szerette a magányt, kettesben a természettel vagy egy könyvvel.”⁹ Mindazonáltal a legerősebb ragasztó, ami anya és fia között működik, az a tókesúlyként értelmezhető „bőr alatti hit”, ami szavatol kettejük biztonságáért, a legrémebb, legelképzelhetlenebb körülmények között is. Jöhet az első világháború, a Tanácsköztársaság, a fehérterror, a deportálások, a nyilas rémuralom, az ötvenes évek, mindent átvészelnék, túlélnek, veszteségekkel és tanulságokkal, de nem megtört emberként. „Nyolcvankét éves volt akkor (a nyilas rémuralom idején – U. E.), de teljes formátumában megőrizte fiatalabb kora asszonyi bátorságát, gyors ítélőképességét, de naivságát is. Összegezve: *az életbe vetett rendíthetetlen bizalmát*. ... Alighanem tőle örököltem azt az életem javarészen végigvonuló *bőr alatti hitet* (kiem. U. E.) ... hogy sebezhetetlen és halhatatlan vagyok.”¹⁰ Mint a mitológiában, ez a hit védelmezte a beteg kisfiút, a lázadó, kezelhetetlen fiatalembert, az emigrációban hányódó férfit, a későn érő embert és művészt, a halálraitételt, aki három évvel megúszta a börtönt, a befutott, jól kereső, sikeres író, a rezignált, szemlélődő öregembert.

Különös mondat

„Betegségemből már teljesen kigyógyultam ugyan, de anyám még csak kellett lenni engedett ki ápolgató kezei közül, noha 1904-ben, tehát tízéves koromban újabb gyermeke született.”¹¹ Újabb gyermeke? Nem „testvérem”? Miért az „újabb gyermeke” körülírást használja öccse megjelölésére? Különös, titkokat és fájdalokat rejtő mondat, pedig már 1955-ben járunk, Déry ötvenkilenc éves, Déry György már régen nincs az élők sorában, mint az *Önéletrajz* utolsó előtti bekezdésében említi: „A német megszállás alatt főképp karitatív jellegű illegális munkát végeztem Pesten, ez idő alatt a németek elhurcolták és megölték öcsémet.”¹² A rejtély kibontását *A befejezetlen mondatra* bízta; a világirodalmi igényű, a klasszikus modernitás jegyében létrehozott nagyregény művészetté emelve, esztétikai szinten ad választ a féltestvérek sajátos kapcsolatára. Ezt egészíti ki a létösszegző igénnyel megírt, 1967-es *Ítélet nincs*, amelynek poétikája – halottaival szembesülve veszi számba, a gyónás drama-

⁹ D. T.: *Ítélet*, 593–594.

¹⁰ D. T.: *Ítélet*, 574–575.

¹¹ D. T.: *Theokritosz, Önéletrajz*, 5.

¹² D. T.: *Theokritosz, Önéletrajz*, 18.

turgiáját követve élete szereplőivel szemben elkövetett bűneit és mulasztásait – kérlelhetetlen szigorúsággal leltározza saját emberi gyöngeségeit. „Nem azért neheztelsz-e rám, bátyám, mert más apától való vagyok, mint te?”¹³ – hangzik el a rettenetes kérdés. „Ma is még, majd egy negyedszázaddal a halála után azt kérdelem magamtól: miért kellett folyton bebizonyítanom, hogy különb vagyok nála? Ha ugyan különb voltam.”¹⁴ Az *Ítélet nincset* 1967-ben kezdte írni Déry; mondhatni, már minden rosszat – a haláltól eltekintve –, a háta mögött hagyott. Forradalmakat, világháborúkat, börtönöket, válásokat. Ideális harmadik házasságában élt, az ország édeni pontján, a Balatonra néző Tamás-hegy lankáján fehér falú tuszkulánumban, idilli környezetben, megértő, szerető baráti körben, Kossuth-díjas, több nyelvre lefordított íróként. Saját kertjében, fái árnyékában körmölte a térdén öreges békétlenkedéseit. Az *Ítélet nincset* mégsem lett több kötetre rúgó, inautentikus öndicsőítés. A Heller Ágnes emlékére kiadott *Önéletrajz és filozófia* című tanulmánygyűjteményben Grósz Eszter¹⁵ írt Radnóti Sándor: *Sosem fogok memoárt írni* című kötetéről. Radnóti Sándor – tudatosan vagy nem – Déry poétikáját követte saját „antimemoárjának” megalkotása során. Életútjának fontos alakjairól alkotott portrék segítségével rajzolja ki pályájának ívét. Az emlékezet teremtő ereje által választódnak ki az életút sorsfordító személyiségei, akik értelmi-érzelmi hatásuk révén kihagyhatatlanok, felejthetetlenek. Radnóti kedélye derűsebb, mint Déry Tiboré. Déry alakjai többnyire tragikus, sötét hangszínt ütnek meg, bár iróniája, elsősorban az önironia, enyhíteni igyekszik e tónust. Apjával, első feleségével, öccsével, Zsorzsival, Böhm Arankával és József Attilával létrehozott fikatív találkozásainak hangvétele azonban szinte elviselhetetlenül fájdalmas. Emberismerete kitűnően működik, József Attila-portréja megrázó erejű, és a neki adott tanács – Heller Ágnesével azonos – így hangzik: „Azért voltál boldogtalan, mert nem tanultál meg felejteni...”¹⁶ Vajon ki szenvedte meg jobban az emlékezésnek eme kreatív gyakorlatait: aki írta vagy aki olvassa?

A gondolkodó hagyma és a transzcendencia

Mármint Pascal gondolkodó nádszála helyett javasolja Déry a hagymát, mert az rétegeire bontható, az ember gondolkodó hagyma. Déry világnézetének alakulását számtalan tényező alakította: alkata, családi háttere, a történelem, de Rosenberg Ernesztin ebből a történetből sem hagyható ki. Az a bécsi kislány, aki egy elmaradt kirándulás miatt nem hajlandó többé templomba menni – megbízhatatlan égi hatalmaktól nem kér, ha nem képesek garantálni a napsütést a wienerwaldi kiránduláshoz. Ez az első, de nem az utolsó határátlépés az ő életében. Déry Tibor határáttörései sok fejfájást okoznak szűkebb és tágabb környezetének. Elzárt gyermekora miatt nehezen túri az iskolák rendjét, egyáltalán, minden olyan korlátozást, amelynek okát és értelmét fel nem foghatja. A kényszer, mint legfőbb megnyomorító, első helyen áll gyűlöle-

¹³ D. T.: *Ítélet*, 421.

¹⁴ D. T.: *Ítélet*, 423.

¹⁵ *Önéletrajz és filozófia*, Grósz Eszter: Teremtő emlékezet, 99–109.

¹⁶ D. T.: *Ítélet*, 444.

tének rangsorában. Osztályának korlátait törli át az 1918-as, nagybátyja vállalataánál szervezett sztrájkjal. Egész családja nagypolgári értékrendszerének fordít hátat akkor, amikor belép a kommunista pártba. Az írói direktórium tagjaként természetes, hogy 1919-ben az országot is el kell hagynia. Az üzleti életben tett sikertelen próbálkozásai, kártya- és szerencsejáték-szenvedélye végképp kidobja polgári státusából. Magánéletének hullámszását, házasságait, házasságtörő kalandját Böhm Arankával számos érdeklődő figyeli. Mindennek ellenére védi őt anyai öröksége: a bőr alatti hit saját sebezhetetlenségében és az életbe vetett rendíthetetlen bizalom. A természettel kettesben maradván időről időre megmutatkozik számára a transzcendens, mint élmény, valami fentebb való suhanása, amit fizikai valójában is érzékelnéi vél. „Egészében véve józan léptékű életemből is emlékszem egy-egy percre, amelyben istenhez (sic) kívántam volna szólni. ... Úgy emlékszem, a boldogságnak egy-egy különösen betelt pillanata máskor is, ritkán, térdre kényszerített ... egy ízlésemet kielégítő, szép táj szemlélése ... ha magamban voltam ... a tárgyaltalan hálaérzésnek olyan áramlását indította el bennem, hogy – nem tehettem mást – az égre néztem, s köszönetet mondtam. ... Egy kis falusi temetőre is emlékszem, Olaszországban vagy Dalmáciában ... dombtetőn terült el, szemben a tengerrel, s valamelyik hátizsákos vándorlásom alatt tértem le az országútról alacsony kőkerítése mögé, pihenni: napsütötte, méhdongásos csöndje a nagyszerű tájban oly boldog önkívületbe emelt, hogy azt valahol valakinek – a donátor-nak – meg kellett köszönnöm.”¹⁷ Déry önéletrajzi tájélményt emel be *A befejezetlen mondatba* is. Az Argentína panzió Parcen-Nagy Desirée által birtokolt szobája azonos azzal a szobával, ahol a regény második kötetét kezdte írni Dubrovnikban: „A délutáni nap ferdén besütött a szobába, s enyhe fényével elárasztotta az egyik fehérre meszelt falat. A kertből egy hatalmas kaktusz két levele emelkedett az ablak elé, és két, egymáson átfutó, csipkés árnyékot vetett a falra... A fehérén bútorozott szobát, amelynek padlóját egyetlen halványkék szőnyeg borította, teljesen betöltötte az a különös fény, amilyennel csak a déli tengerpartokon találkozni, s amely annyira megtelik önnön súlyától, hogy szinte önállósul...”¹⁸ Ez a szoba, ahová a rózsa és a tenger sós illata száll be, az alkony fénye egy kristályvázán sokszorozódik meg, húsz év múlva visszahívja a haldokló Desiréet. Vajon a Kútvölgyiben haldokló Dérynek eszébe jutott ez a fényben fürdő dubrovnikai szoba? Ott állítólag József Attila sorait mondogatta magát vigasztalva a halál előtti abszolút magányban. 1967-ben kezdte írni az *Ítélet nincs* címmel megjelent memoárját, elszámolását saját életével. A Füst Milánra visszatekintő részben ott áll a mondat: „Az ablakon át pedig besugárzott a tenger óriási kék izzása, az izzás közepén Locrum zöld csokrétájával.”¹⁹ Mindörökké beleégett a tudatába az Adria természeti szépsége, kitörölhetetlenül. A természeti szépségek bárhol, bármikor megérintették és megvigasztalták. Totális párizsi kudarc és teljes anyagi csőd után menekül Olgával Perugiába, tulajdonképpen a hitelezők dühe elől. Frusztrációját

¹⁷ D. T.: *Ítélet*, 314–315–316.

¹⁸ Déry Tibor: *A befejezetlen mondat*, Szépirodalmi, 1963, I, 71–72.

¹⁹ D. T.: *Ítélet*, 190.

növeli, hogy írni ebben a helyzetben nem tud, lelkiismerete dúlt, mert Olgát is magával rántotta a reménytelen helyzetbe. És mégis: „Perugiai lakásunk árnyékszékének ablaka egy olajfákkal beültetett, bűbajos völgyre s azon túl a kellemes alakú, hatalmas Monte Subasióra nyílt; belépve, ha tekintetem véletlenül az ablakra esett, szórakozottságomban néha megálltam a nyitott ajtóban, és elbáméskodtam: a boldogságnak s a hálának ugyanaz a hulláma emelt magasra, amely gyerekkoromban oly gyakran vett tiszta hátára.”²⁰ Kérdezzük meg magunkat őszintén: képesek lennének-e hasonló élethelyzetben a mellékhelyiség ablakán kinézve a Monte Subasio szépségében gyönyörködni?²¹

Kényelmetlen úriember

Hogyan lesz egy fiatal nőből vagy férfiből „tulok” az ezerkilencszázhuszas években? Úgy, ahogy manapság környezetvédő; látja, hogy valami nincs rendben, és azt gondolja, majd tüntetéssel, magát leláncolva, röpcédulákat sokszorosítva s egyéb provokatív akciókkal jobb belátásra bírja a hatalmon levőket. A „tulok” szóban rejlik a magyarázat: marha, vagyis ostoba, tökfaj, ráadásul mamlasz, megtéveszthető embert értünk alatta. A magyar munkásmozgalomban honosodott meg ez a megjelölés azokra a kívülálló, polgári, jórészt értelmiségi szimpatizánsokra, akik túlbuzgó igyekezetükkel többet ártottak a munkások ügyének, mint használtak. Ikonikus alakjait teremtette meg ezeknek a tulkoknak Illyés Gyula a *Hunok Párizsban* című regényében, mint Szemző Évát,²² és Déry *A befejezetlen mondatban*, mint Krausz Évit. Talán nem is véletlen, hogy mindkét nőalak az Éva nevet viseli. Személyiségük nehezen elviselhető alkati adottságainak Illyés egy fejezetet szentel, Déry egy teljes regényt. Illyés használja a tulok megjelölést a regényében, Dérynél is előfordul. Ők egyébként, mint köztudott, Párizsban, az emigrációban ismerkedtek meg, és maradtak mindhalálig egymáshoz lojálisak. Illyést személyes tapasztalatai szintén afelé vezetik, hogy nem lehet teljes szívvel ennek a mozgalomnak a részese; személyes céljai, ambíciói fontosabbak, mint a politika. Déry ugyanerre az álláspontra helyezkedik, indokait részletesen ki is fejti az *Ítélet nincs* című memoárjában.²³ A szárszói zendülés – Apámról című fejezetben beszámol a kommün alatti vidéki tapasztalatairól, családi kötöttségeiről, feloldhatatlan ellentmondásokról, amibe a történelem sodorta. Mindazok a lelki gátak, amelyek végső soron ehhez a diszkrét távolságtartáshoz vezették, nem tulajdoníthatók teljes egészében nagypolgári származásának. Idegenkedésének okát jóval inkább személyiségének alkati összetevőiben kell keresnünk; ezekre mutat rá érett férfiként visszatekintve memoárjának ebben a fejezetében: „...fiatalságom minden hevével és naivitásával pártoltam az eszmét, még ha magam nem kívántam is felváltani a napi politika aprópénzére. Látható, rossz kommunista voltam tehát kezdettől fogva, nem is vitatom, a kérdés csak az ... lehet-e valaki egyszerre jó író és jó kommunista abban a szűk formaruhában, melyet a párt

²⁰ D. T.: *Ítélet*, 316.

²¹ E sorok írója Assisiben járva megmászta ezt a gyönyörű hegyet, életének felejthetetlen emléke Giotto freskóival egyetemben.

²² Illyés Gyula: *Hunok Párizsban*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970, 467–485.

²³ D. T.: *Ítélet nincs*, A szárszói zendülés – Apámról, 56–67.

rádott, s melynek kigombolására csak ritkán adatott engedély. ... Nem vállaltam tehát részt a kommun felépítésének nehéz köznapi munkájában, tollamat sem futtattam szolgálatában... az utcai felvonulásokban sem vettem részt.²⁴ A vállalkozás lehetetlenségét formálta szépirodalommal Parcen-Nagy Lőrinc alakjának megteremtésében. Parcen-Nagy Lőrinc polgárként akar közeledni a proletariátushoz, segíteni szeretne a Rózsa családon, fiukat, Pétert magához veszi, gondoskodni akar róla. Kísérletének tökéletes kudarca, önmaga páriává süllyedése, pokoljárása filozófiai mélységű irodalmi példa annak beláttatására, hogy büntetlenül nem avatkozhatunk be senki életébe, nem tulajdoníthatjuk magunkénak gondjait, nem találhatunk megoldást, kiutat válságából helyette, legyen az osztály, csoport, egyén; mindenkinek a maga felelőssége a helyzetéből kitorési pontot találni. „Úrnak születtem...”, mondja memoárjának egy másik helyén, nem mintha ez bizonyításra szorulna; volt ebből éppen elég baja, Horthy és Kádár börtönét is kipróbálta, az utóbbiból szabadulva, egy szép napon, Bécsben, jól szabott öltönyben, remek nyakkendővel, kifogástalan bécsi németességgel tartott sajtótájékoztatót börtön utáni első nyugat-európai körútján. Egész habitusa provokációként hatott a háború előtti proletárközegre, nem kevésbé a háború utáni intézményesült proletárdiktatúrára, hiába próbálta álcázni magát a rémes micisapkával. Érdekes gondolatokat oszt meg ezzel kapcsolatban Standeisky Éva *A kommunista polgárelenesség* című dolgozatában: „A polgári származású kommunista írók a hatalommal szoros kapcsolatba került íróknak csupán egy csoportját alkották. Sokféleségük miatt nehéz lenne átfogó képet rajzolni róluk. Legismertebb képviselőjük Déry Tibor. *Déry úgy volt szocialista, hogy megmaradt polgárnak, a legnemesebb szocialista és polgári tradíciók őrzőjének. Életvitelében, mentalitásában szabad és művelt polgárként élt, a közéletben szocialistaként, majd kommunistaként vett részt, műveiben pedig szocialistának, illetve kommunistának igyekezett látszani.*”²⁵ (kiem. U. E.) Standeisky szerint a pártvezetés hatalmukat fenyegető, potenciális renegátot látott Déryben, félték a tehetségétől, és érezték, hogy soha nem törhetik be igazán.

Az önéletrajzaiban és műveiben megnyilatkozó Déry legerőteljesebb személyiségjegye az *autonómia*. Úriemberségénél is fontosabb alapérték; fenyegethetik börtönnel, hogy írja át a regényét (*Felelet*), ő közli, hogy nincs kedve. Inkább abbahagyja. Ötvenhat után börtönbe zárják, mert a rendszert elviselhetetlenül szabadsághiányosnak véli, és megváltoztatását elkerülhetetlennek tartja. Klausztrófóbiásként többszörösen szenved a bezártságtól, de leüli.

Tengelyi László szerint az autonómia kétélű fegyver: „Alighanem tudomásul kell vennünk, hogy az a fölbecsülhetetlen értékű nyereség, amit az autonómia mint életvitelünk alakításának módja jelenthet, együtt jár minden eleve adott világrend, minden ókori értelemben vett *kozmosz* elvesztésével.”²⁶

²⁴ D. T.: Ítélet, 64–65.

²⁵ Standeisky Éva: *A kommunista polgárelenesség*, Budapesti Negyed, 1995. nyár, 8. szám, Zsidók Budapest/Zsidók a kommunizmusban, 209–222.

²⁶ Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*, Atlantisz, 1998, 300.